

Director del màster en *Intervenció i Gestió del Paisatge UAB*.
Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona

Francesc Muñoz

Contra la urbanalització: de la ciutat post-it a la ciutat pòsit

La «urbanalització», l'urbanisme dels paisatges comuns, no es significa tant com una repetició contínua d'uns determinats formats espacials indiferents al lloc, sinó per la gestió d'aquestes diferències locals, encara que valorades només a nivell d'imatge i buidades de tota complexitat. Es revela una tensió entre allò local i allò global que es fa evident també a la ciutat, on apareixen hibridacions contínues entre el pòsit del lloc i la dimensió espacial de la globalització, vinculada a unes determinades pautes de consum, a la tecnologia i a la cultura.

[Paisatge urbà i identitat de les ciutats en un context de globalització](#)

El creixement de les ciutats en el decurs del segle xx ha generat processos d'explosió urbana que han donat lloc a grans i extenses regions metropolitanes. Una conseqüència clara d'aquest procés ha estat la incorporació del paisatge a la ciutat. Aquella vella distinció entre ciutat i territori, entre l'urbà i el paisatge, es trenca avui dia en observar, des del parabrisa de l'automòbil o des de la finestreta de l'avió, un territori discontinuament urbanitzat i un paisatge intermitent que hibrida els usos urbans amb les preexistències agrícoles i naturals.

Una de les moltes contrapartides d'aquest procés d'urbanització extensiva ha estat la relativa homogeneïtzació dels paisatges i la seva pèrdua de singularitat. De mica en mica, l'experiència del paisatge s'assembla cada vegada més al contacte amb una immensa cinta de Moebius que

ens mostra el que autors com Edward Relph (1987) van denominar amb encert com *discontinuitats repetides de forma estandarditzada*. És a dir, i encara que sembli una paradoxa, les interrupcions o discontinuïtats en el paisatge no només no asseguruen una major diversitat sinó que, ans al contrari, representen en realitat la seva repetició en formats espacials fàcilment reproduïbles i clonables amb absoluta independència del territori i indiferència vers el lloc. Més que d'urbanització, es pot parlar, així doncs, d'*urbanització* (Muñoz, 2008). Un procés que explica la producció de forma urbana que la globalització negocia amb el pòsit local en l'evolució de l'ambient construït de la ciutat.

Aquests plantejaments adquireixen tota la seva dimensió real quan es considera l'indiferentisme espacial que caracteritza progressivament la urbanització en el moment actual. És a dir, cada vegada amb més rellevància, apareixen semblances morfològiques entre espais concebuts com diferents en moments anteriors. Unes diferències que delimitaven clarament com eren els espais urbans i els rurals; els centres i les perifèries, les grans ciutats i les de menor grandària, i que ara són molt menys visibles.

Aquestes dinàmiques són ja tan evidents que fins i tot es pot suggerir l'existència d'un sistema de producció de paisatge que té per objecte la multiplicació de morfologies, atmosferes i ambients urbans sense temporalitat ni espacialitat pròpies sinó simulades o clonades. Una sèrie de paisatges comuns orientats no ja al consum d'un lloc sinó al consum de la seva imatge, independentment d'on es trobi físicament el consumidor visitant.

Take away landscapes: paisatges per emportar

Emergeix, així, una nova categoria de paisatges definits, precisament, per la seva *aterritorialitat* (Muñoz, 2003; 2004): és a dir, paisatges independitzats del lloc, que ni tradueixen les seves característiques vernacles ni són el resultat dels seus atributs físics, socials i culturals. Paisatges reduïts, doncs, a una de les capes d'informació que el configuren; la més immediata i superficial: la imatge.

D'aquesta manera, igual que als recintes temàtics es recreen uniformement llocs llunyans i temps passats –la Xina de Marco Polo o l'Anglaterra del Rei Artur–, es poden també calcar les cases típiques de la Boca o

de Nova Orleans i replicar-les a qualsevol centre comercial del món. És possible simular les teulades, finestres i gelosies dels habitatges de les ciutats islàmiques, i repetir-les arreu en mil i una urbanitzacions d'estiu a resorts turístics del sud d'Europa. És fàcil, doncs, seleccionar els elements visuals més pintorescs dels centres històrics mediterranis, com els tons de color de les façanes, les portes de fusta o fins i tot els mateixos espais públics i clonar-los en altres centres històrics.

Els paisatges són, així, reproduïts independentment del lloc perquè ja no tenen cap obligació de representar-lo ni significar-lo. Són paisatges desancorats del territori que, com ja hem explicat en altres ocasions, van senzillament dimitint de la seva funció de representació i es van declarant, progressivament, *en vaga* (Muñoz, 2006; 2007). És per aquesta raó que trobem cada vegada més dificultats per a apreciar la identitat pròpia dels llocs a través del seu paisatge. És a dir, ens costa establir aquelles diferències, derivades d'una història o una cultura del lloc, aquelles que acostumaven a explicar la diversitat dels paisatges, perquè aquests es mostren als nostres ulls precisament més a partir del que van adquirint de similar i genèric que del que mantenen de singular i específic.

En alguns casos, el que passa és que el tipus de vida que caracteritza el territori en llocs diferents es correspon en realitat amb el denominador comú del fet metropolità i, per tant, els paisatges tradueixen un estil de vida compartit, similar i estandarditzat a l'espai. En altres casos, el que succeeix és que les transformacions de les ciutats són tan intenses i s'esdevenen en tan poc temps que el paisatge deixa de representar cap permanència històrica o cultural per a assemblar-se, cada vegada més, a una seqüència de panoràmiques efímeres que van desapareixent, substituïdes per altres de noves, exactament com passa amb els objectes i experiències que consumim, els quals, en tornar-se obsolets, són compulsivament reemplaçats per altres. Més que escenaris que fixen la nostra identitat al lloc, convivim, així doncs, amb una rotació d'imatges que acompanya la nostra mobilitat al territori i que caracteritza cada vegada més el paisatge que habitem.

Parlaríem, per tant, de paisatges en trànsit, d'una cadena d'imatges sense lloc reproduïdes en règim de *take away*.

La urbanalització: l'urbanisme dels paisatges comuns

Existeix, per tant, un procés d'equalització del territori que s'alimenta del que podríem anomenar l'urbanisme dels paisatges comuns. L'èxit d'aquesta forma urbana durant les últimes dècades ha significat l'aparició d'entorns urbans genèrics, on la similitud dels programes de disseny urbà va de la mà de l'equivalència dels usos i comportaments que hi poden tenir cabuda. Al mateix temps, però, es fa igualment evident que no existeix un procés global d'homogeneïtzació espacial. És a dir, malgrat que moltes vegades s'ha associat la globalització de ciutats i territoris amb una repetició homogènia de determinats formats espacials –els mateixos espais comercials de franquícia, les recurrents àrees turístiques i de consum o els repetits espais de desenvolupament urbà al voltant dels principals aeroports, per posar només alguns exemples–, el cert és que sempre es troben diferències entre unes ciutats i unes altres, entre uns territoris i uns altres.

A parer meu, és la gestió d'aquestes diferències el que fa universal el procés que he anomenat *urbanalització*. En realitat, els espais urbans no són idèntics però sí tan similars com la gestió de les peculiaritats pròpies del lloc permet. Aquesta tensió entre el global i el local s'acaba decantant, d'una manera diferent segons les ciutats, més cap a un extrem o cap a un altre. Són, així, les dosis de globalitat i localitat les que acaben caracteritzant la realitat territorial d'unes formes urbanes similars però diferents a un temps, emmarcades de tota manera dins les coordenades del fet *urbanal*.

La urbanalització no té tant a veure amb l'homogeneïtzació dels territoris sinó amb la gestió de les seves diferències.

Per tant, la *urbanalització* no té tant a veure amb l'homogeneïtzació dels territoris sinó amb la gestió de les seves diferències. No es tracta de la progressiva universalització d'un urbanisme homòleg que, a força de ser indiferent, acabaria per esborrar les peculiaritats i diferències entre els llocs. Ans al contrari, les diferències són tingudes en compte, i molt, però no com elements que signifiquen el *locus*, sinó com simples reclams, disminuïts i amputats en la seva complexitat, que asseguen l'encaix del lloc al si d'un discurs simplificador d'ordre global. Un nou ordre visual urbà que, lluny d'obviar les diferències, les assimila i les integra en una seqüència simplificada d'imatges com si fossin un *souve-*

nir del pòsit local, del context cultural o del moment històric, segons els casos.

En aquesta cadena d'instantànies, les diferències, malgrat ser-hi presents, perden el seu caràcter ancorat en el lloc i, així dislocades, van minvant la seva capacitat de representació. Això és el que passa, per exemple, amb les xemeneies industrials: efectivament, es tracta de fragments originals de la forma urbana històrica i, no en pocs casos, contenen una càrrega patrimonial col·lectiva gens menyspreable. Però en ser mantingudes de la mateixa manera en operacions de regeneració que segueixen de manera literal un patró d'intervenció genèric, acaben formant part de la més que previsible iconografia global de la renovació urbana. El mateix succeeix amb el manteniment dels detalls i restes de llenguatges arquitectònics vernacles en la recuperació d'antics immobles residencials. Es tracta de diferències que no desapareixen però que, gestionades de la manera adequada, sí perden tota capacitat de representar res, ni el lloc ni menys encara la seva memòria.

Per tant, més que d'igualació o d'homogeneïtzació, val la pena pensar, més aviat, en criteris d'estandardització i commensurabilitat. És a dir, les diferències no desapareixen ni són esborrades pel procés de globalització. En realitat, continuen existint però el discurs propi del global tendeix a fer-les comparables, mesurables, en altres paraules, n'estandarditza els criteris per a la seva comprensió.

En aquest sentit, la *urbanalització*, es pot entendre com un més que eficaç *transformador*, que domestica i emmarca les diferències urbanes i territorials, en principi difícils de llegir i comprendrea causa de la seva pròpia singularitat, en una narració més plana i fàcilment assimilable. És per això que la *urbanalització* es constitueix com un procés absolut de simplificació urbana, de pèrdua de la diversitat i de la complexitat que pot i ha de contenir el territori i el seu paisatge.

La urbanalització es constitueix com un procés absolut de simplificació urbana.

De la ciutat post-it a la ciutat pòsit: el que les visions de la globalització no van saber predir

Durant els últims trenta anys, aquestes relacions entre globalització i ciutat s'han explorat des de diferents perspectives –des de la geografia, l'eco-

nomia, l'antropologia, la sociologia o l'arquitectura. Aquest conjunt d'anàlisis han anat alimentant dues posicions enfrontades a l'hora de valorar l'origen i les conseqüències d'una relació problemàtica, no exempta de tensions i contradiccions de diversa natura i caràcter.

D'una banda, les visions convençudes de la capacitat totalitzadora de la globalització, que han considerat que l'abast i velocitat dels canvis globals –sobretot d'aquells de tipus econòmic i polític– representaven transformacions integrals de l'esfera local i del caràcter únic i peculiar dels llocs.

D'una altra banda, els plantejaments molt més propers a la defensa de la singularitat dels llocs i les diferències entre territoris, que han anat posant l'èmfasi sobre la importància i vigència del pòsit dels llocs. Un caràcter local que es traduiria en peculiaritats de tipus cultural i antropològic amb prou capacitat de resistència com per fer front al flux homogeneïtzador que, impulsat pels processos de globalització, s'ha anat expressant clarament a partir de la mundialització del capital, la tecnologia o les formes del consum.

Aquest ha estat un debat irreconciliable i estèril que, a més a més, ha fet difícil entendre que, en realitat, la globalització acaba negociant i generant condicions d'hibridació amb aquell pòsit local de manera que, en última instància, el que és universal no és la globalització, entesa com a procés uniformitzador, sinó aquella tensió amb el caràcter del lloc que, si

La globalització acaba negociant i generant condicions d'hibridació amb aquell pòsit local.

bé s'estableix de la mateixa manera a cada racó habitat del planeta, representa unes *dosis* de global i de local específiques i diferents arreu.¹

Segurament per això, l'experiència de visitar o comprar a IKEA, ens resulta interessant, malgrat que tots els seus establiments són exactament iguals a tot el planeta.

En efecte, d'una banda, l'estandardització tant dels fragments de producte que s'adquireixen com del comportament de compra requerit, configura una forma de comerç basada en la repetició i la uniformitat. D'una altra banda, però, l'experiència IKEA aporta dosis d'elements locals ben interessants en aquesta mirada global al consum: les referències a l'origen de la companyia i a l'estil de vida de la regió d'Småland, al sud de Suècia, que les banderes del país s'encarreguen de recordar de forma

retòrica; els noms dels productes, escrits i reproduïts en llengua vernacle; i un àrea de restauració que, si bé és veritat que funciona de forma estandarditzada, també és cert que inclou la *botiga sueca*, on es convida al consum de productes associats a les característiques i trets diferencials del territori local de referència: els plats suecs de salmó, els formatges, les melmelades, les hamburgueses o el pa de cereals que es pot degustar amb els menús.

Hibridacions similars, a cavall entre els codis culturals de la globalització i el caràcter singular dels llocs, entre el global i el local, són, en realitat, ben properes a la nostra experiència urbana quotidiana i les podem trobar en escenaris i situacions tan diferents com:

- Els restaurants McDonalds, on, d'una banda, hi ha una estratègia de localització urbana i un disseny de l'oferta de natura clarament global, que fa que tinguem la certesa no només de trobar un McDonalds a cada carrer important de cada centre històric turístic, sinó també la tranquil·litat de conèixer el codi de comportament i consum només identificant el logo de la companyia. D'una altra banda, però, en alguns contextos urbans, i en alguns moments del dia, aquests establiments es converteixen en places públiques, amb un caràcter local molt clar, com passa amb el cafè de primera hora del matí que prenen treballadors propers i persones amb menys recursos; o entre les cinc i les set de la tarda, quan molts avis i àvies porten a berenar els seus néts a la sortida de l'escola.

- Els locutoris i cibercafès, que, d'una banda, són un lloc d'especialització tecnològica, on l'enviament de correus electrònics i les trucades de llarga distància introdueixen una clara connotació global. D'una altra banda, però, són espais de trobada de l'àmbit local més proper, on els immigrants de menys recursos, per exemple, troben una xarxa social de proximitat que proveeix de suport, informació i serveis. Al mateix temps que els codis globals de comportament tecnològic són ben presents des del moment en què s'introdueix el *password* al compte de correu, hi ha un funcionament social arrelat al lloc que, en realitat, fa del locutori una nova plaça pública en l'escala del barri.

- Els vols de baix cost, els quals, d'una banda, introdueixen en la nostra vida quotidiana noves claus de mobilitat global i apropament entre

territoris llunyans, com ho mostren els desplaçaments fàcils en moments puntuals de vacances o de cap setmana. D'una altra banda, però, la democratització dels vols que les ofertes de baix cost representen porta a un ús del mitjà de transport aeri curiosament similar al del transport de rodalies més proper, de manera que s'acaben fent presents imatges i comportaments culturals de tipus ben local, com passa, per exemple, amb els passatgers que viatgen amb menjar o fins i tot l'acaben compartint amb d'altres.

A la llum d'aquestes contínues hibridacions entre situacions d'ordre global i elements de tipus local, la discussió sobre aquestes dues visions enfrontades a l'hora d'avaluar els resultats de la globalització resulta ben poc interessant. Sí és remarcable, en canvi, el fet que totes dues mirades coincideixen en una cosa: interpretar que l'onada global que representen les dinàmiques de mundialització va progressivament igualant els llocs a partir d'una sèrie d'imatges fixes, vinculades a dos aspectes principals ben il·lustratius d'un suposat futur món global: d'una banda, la incorporació massiva de les noves tecnologies del transport, la informació i la telecomunicació; d'una altra banda, el canvi urbà propiciat per uns fluxos de capital financer i immobiliari que aconseguirien canviar la forma del lloc fins a fer-lo homogeni, homòleg i uniforme.

D'aquesta manera, la imatge d'una ciutat mundialitzada, no només en relació amb les mobilitats sinó pel que fa també al seu paisatge, restava com un miratge tant en les visions d'aquells que albiraven un futur urbà globalitzat com les d'aquells que defensaven una ciutat futura capgirada i compromesa vers el seu pòsit més local. Des d'ambdues visions, així doncs, es pensava que la globalització de la tecnologia i de l'economia s'acabaria concretant en paisatges com les postals de torres de vidre i làmines d'aigua dels fronts marítims internacionals; les instantànies d'aeroports i trens d'alta velocitat; o les imatges de les terminals computeritzades als edificis intel·ligents.

Les torres i edificis de vidre que, suposadament, haurien de portar la bandera global a tot arreu configuraven, de fet, una metàfora perfecta d'una ciutat que autors com Paul Virilio, a mitjans dècada de 1980, havien caracteritzat ja com *transparent* i contínuament *sobreexposada* a la

llum i a la velocitat de la tecnologia i la telecomunicació.² Una ciutat tan il·luminada pels focus globals que, en ella, les divisions, les tanques o murs opacs que amagaven espais a la visió –com referien els paisatges característics de la ciutat antiga– ja no representaven cap obstacle rellevant, atès que la informació podia fluir independentment de les característiques del lloc i de la mateixa configuració física de la ciutat.

Tot i que a principis de la dècada de 1990 Saskia Sassen havia ja situat, com a escenaris privilegiats d'aquestes dinàmiques, territoris urbans tan concrets com les *ciutats globals*,³ la veritat és que durant aquells anys la ciutat futura imaginada des de la filosofia a l'arquitectura es va entendre constituïda per uns espais urbans permeables a la llum de les tecnologies de la informació i la telecomunicació i no menys penetrables pels fluxos i continguts econòmics, polítics i culturals de la globalització.

La veritat és que les nostres ciutats han, efectivament, canviat des de llavors però, en realitat, no ho han fet d'aquesta manera. És del tot cert que se n'ha transformat l'aparença i també la forma en què són habitades per les persones però, per damunt de tot, les ciutats ni són la *tabula rasa* on s'exposen les imatges del món global –de la seva economia, la seva cultura i la seva arquitectura–, ni tampoc no són el testimoni d'una essència urbana que es resisteix a canviar. Ans al contrari, les nostres ciutats han esdevingut el lloc privilegiat on l'univers del global es troba amb la realitat dels llocs de forma més crua i clara; i ho han estat de formes i maneres que poc esperàvem, a partir de paradoxes, com ho mostra el fet que les migracions transnacionals, en lloc de vestir l'espai urbà amb aquell imaginari global d'arquitectures transparents, acaben per afegir més localismes, en coexistència i també en conflicte, que transformen el caràcter del lloc però, precisament per això, contribueixen a mantenir-lo i a reforçar-lo en la seva diferència i peculiaritat.

És a dir, per paradoxal que pugui semblar, és la mateixa globalització la que, lluny d'esborrar les diferències dels llocs, les acaba accentuant tot contribuint a generar mutacions gens previstes tant pel que fa a la forma dels espais urbans com pel que es refereix a la manera com són viscuts per la població. En altres paraules, els llocs han canviat segurament de forma

Les nostres ciutats han esdevingut el lloc privilegiat on l'univers del global es troba amb la realitat dels llocs.

definitiva i, per tant, qualsevol rescat dels paisatges canònics de la ciutat històrica i moderna està condemnat a no ser res més que un exercici de nostàlgia. Però aquestes mutacions no homogeneïtzen els territoris, sinó que introdueixen noves diferències amb un origen ancorat en el mateix procés de globalització urbana.

**El lloc urbà és cruïlla
més que rotonda entre el
global i el local.**

Així, ni el lloc es dilueix en l'aire global –prenent en préstec el sentit del títol del ben conegut assaig de Marshall Bergman–, com esperaven uns, ni el lloc resta com el paladí d'una essència urbana, tan local com immutable, com esperaven uns altres. El lloc urbà, cruïlla més que rotonda entre el global i el local, dóna llum a un nou cosmopolitisme local prenyat, per molt estrany que ens pugui semblar, de globalització.

Entre la ciutat *post-it*, per definició ubiqua i intercanviable, sense lloc ni cultura propis, fluïda i líquida; i la ciutat *pòsit*, també per definició estable en l'arrel profunda dels processos urbans i en la imatge vernacle de la *civitas*, s'està negociant actualment un nou cosmopolitisme, global per norma, però de forma i arrel clarament local.

Després de trenta anys parlant de globalització urbana i de fluxos planetaris; d'utopies tecnològiques i d'homogeneïtzació mundial, resulta que el que la ciutat i els paisatges urbans ens mostren avui és, en realitat, la combinació d'aquestes qualitats amb la presència, ubiqua i contínua, del pòsit del lloc.

És veritat que en algunes ciutats les diferències que caracteritzaven el lloc resten com a residus, presents en la imageria de la globalització com a simples reclams o *souvenirs* del passat; és veritat que la *urbanalització* forma part ja de l'espai urbà que habitem en molts territoris. En altres ciutats, però, les peculiaritats locals estableixen diàlegs i tensions amb la força del global que donen llum a noves formes de ciutat, a nous paisatges, els quals participen d'ambdós universos i mostren la immensa capacitat de la ciutat per a reinventar-se a si mateixa. Potser és aquesta la raó per la qual continua essent l'escenari privilegiat de les relacions humanes, malgrat tot.

Referències bibliogràfiques

- LEACH, NEAL (1997). *Rethinking architecture: A reader in cultural theory*. Londres: Routledge, p. 381-390.
- MUÑOZ, Francesc (2003). «Lock Living: Urban Sprawl in Mediterranean Cities». Dins: *Cities, International Journal of Urban Policy and Planning*, volum 20, p. 381-385.
- (2006). «El tiempo del territorio, los territorios del tiempo». Dins: NOGUÉ, Joan; ROMERO, Joan (eds.). *Las Otras Geografías*. València: Tirant lo Blanch, p. 235-254.
- (2007). «La producción residencial de baja densidad en la provincia de Barcelona». Dins: INDOVINA, Francesco (coord.). *La ciudad de baja densidad*. Col·lecció «Territorio y Gobierno. Visiones», núm. 6. Barcelona, Diputació de Barcelona.
- (2007) «Paisajes aterritoriales, paisajes en huelga». Dins: NOGUÉ, Joan (ed.). *La construcción social del paisaje*. Madrid: Editorial Biblioteca Nueva.
- (2008). *urBANALización: Paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustavo Gili.
- (2009) «El patrimonio y el paisaje. Una nueva agenda para la sostenibilidad territorial». Dins: Observatorio de la Sostenibilidad en España, OSE (2009) *Patrimonio natural, cultural y paisajístico. Claves para la sostenibilidad territorial*. Madrid: Universidad de Alcalá de Henares.
- (2010) *Local, local! La ciudad que viene*. Catàleg de l'exposició commemorativa dels 30 Anys d'Ajuntaments Democràtics. Diputació de Barcelona/Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, CCCB.
- (2010) «Urbanisation: common landscapes, global places». Dins: *The Open Urban Studies Journal*, núm. 2, p. 75-85.
- NELLO, Oriol; MUÑOZ, Francesc (2004). «El proceso de urbanización». Dins: ROMERO, Joan (coord.). *Geografía Humana. Procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado*. Barcelona: Ariel, p. 255-332.
- RELPH, Edward (1987). *The modern urban landscape*. Londres: Croom Helm.
- SASSEN, Saskia (1999). *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio*. Buenos Aires: Eudeba (1a ed. Anglesa: SASSEN, Saskia (1991). *The global city. New York, London Tokio*. Princeton: Princeton University Press.
- VIRILIO, Paul (1987). «The Overexposed City». Dins: *Zone*, 1/2.

NOTES

- 1 Per a una reflexió sobre com es configura aquest procés d'hibridació i negociació entre l'esfera del global i l'arena del local a l'espai urbà vegeu el capítol «Urbanització: la equalització de tiempos y espacios», dins: Muñoz, Francesc (2008) *Urbanització: paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustau Gili.
- 2 Vegeu al respecte VIRILIO, PAUL (1987). «The Overexposed City», dins: *Zone*, 1/2. El text va ser reimprès i publicat deu anys després a la recopilació a cura de Neil Leach *Rethinking architecture: A reader in cultural theory*. Londres: Routledge.1997, p. 381-390.
- 3 Segons Sassen, Nova York, Londres i Tokio. Vegeu al respecte: SASSEN, Saskia (1999). *La ciudad global: Nueva York, Londres, Tokio*. Buenos Aires: Eudeba.1a ed. Anglesa: SASSEN, Saskia (1991). *The global city. New York, London Tokio*. Princeton: Princeton University Press.